

ZÁKLADOVÉ
MLUVNICE ČESKÉ

pro

nižší třídy škol středních a školy měšťanské.

Sestavil

VIII c 86

Josef Jedlička,

první učitel při c. k. českém ústavu ku vzdělávání učitelů v Praze.

V PRAZE.

Nakladatel kněhkupectví: I. L. Kober.

1870.

STAVBA KNIHOVNY

STAVBA KNIHOVNY

1913

Stavba knihovny v Praze

P. J. K. K.

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA PRAHA	
Sign.	U 1056
Inv.	201613

Národní kněhtiskárna: I. L. Kober v Praze.

Slovútnému pánu,

panu

JOSEFU WALTROVI,

c. k. řediteli českého ústavu ku vzdělávání učitelů v Praze atd.

u zvláštní účtě věnuje

spisovatel.

1944

1944

REPORT

of the

of the

1944

I.

Tvary vět vůbec.

Pojem a druhy slov.

§. 1.

Slunce svítí. Oheň pálí. Růže voní. Louka se zelená.
Žák píše. Dítě spí. Květ opadáva. Příklad učí. Člověk
jest smrtelný. Učený bývá skromný. Myšlenky jsou volny.
Buk jest strom. Bratr jest vojákem.

Vztahujeme-li nějaký děj aneb vlastnost nějakou ku
předmětu jistému, vzniká myšlenka; a vyjádříme-li myš-
lenku slyšitelně aneb viditelně slovy, povstává věta.

Tudíž jest věta slovy vyjádřená č. zobrazená
myšlenka. Jest tedy věta jako tělem myšlenky, slova pak
jsou údy neb částkami toho těla.

§. 2.

Předmět (osoba neb věc), o kterém něco větou proná-
šíme, slove podmět (Subjekt); to pak, co se o podmětu do-
kládá, nazývá se výrok (Praedikat). (Hleďte v příkladech
§. 1: a) podměty, b) výroky.)

Pozn. Na výroku spočívá obyčejně důraz, jelikož jest
nejdůležitější částkou věty. Bez podmětu a výroku není
věty. Chceme-li mluvit, musí tu býti nejen osoba neb věc,
o níž mluvíme (podmět), nýbrž musíme míti, co bychom
o podmětu pověděli (výrok). Proto jsou podmět a

výrok hlavními částkami věty. V některých větách jsou oba členy buď dvěma, buď jedním, aneb konečně i čtyřmi slovy vyjádřeny, na př. Žák píše. Piš! Ty jsi byl pilek.

§. 3.

Slunce — svítiti; měsíc — vycházeti; fialka modrá; růže — červená; lev — dravec; člověk umříti — museti.

Slunce svítí. Měsíc vychází. Fialka jest modrá. Růže je červená. Lev je dravec. Člověk musí umřít.

Vztah výroku k podmětu děje se buď časováním sloves aneb užíváním sloves pomocných a skláněním jmen v rokových.

§. 4.

Voda teče. Zlosyn se třese. Ovoce se zakládá. Hlas sípá. — Vůně jest rozkošná. Já píši; ty čteš; on maluje. A to bylo některý čas vzimé. To pěkné věci jsou. — Dobrý dí, dobrý splní. Dva mnoho zmohou — jeden nic. — Trpota jest hofko. — Počíná svitati. — A s čárkou dlouhé jest — Dobré jest počkej, lepší počkej než bych. Někdo není bez vady. Volá (on, ona atd.). Prší. Kdo volá. Někdo umřel.

Podmět vyjadřuje se:

- a) jménem podstatným,
- b) jménem přídavným,
- c) číslovkami:
  - α) základními,
  - β) řadovými,
- d) zájmeny všeho druhu,
- e) infinitivy,
- f) přičestími,
- g) každou slabikou, každým slovem, každým spojením slov, každou větou, jestli se o nich cosi vypoví.

§. 5.

Podstatné jméno jmenuje předměty buď skutečné aneb smyšlené. Všecka podstatná jména jsou jména osob neb věc.

Významem svým jsou buď srostená (konkret) aneb odtažitá (abstrakt) na př. dům, sklep, vůz, hvězda; ctnost, blaženost atd.

V oboru srostených jmen podstatných rozeznáváme :

1. vlastní, značící pojem jednotlivých osob, národů, krajů atd.;

2. obecná, značící více stejnorodných osob, věcí: a tato jsou zase:

a) rodová, jmenující celek rodu, osob a věcí, a stojí s neurčit. jedn.: les, strom.

b) hromadná: lid, vojsko, kamení, listí.

c) hmotná: stříbro, železo, mléko, ruda.

Odtážená podstatná jména jsou jména a) činnosti, b) stavu a c) vlastnosti: vzlet, útěk; svornost, chudoba; hloubka, pýcha, udatnost.

Úkol. Podstatná jména článku .... vypište dle udaného rozdělení.

§. 6.

Já jinak míním, on jinak bere. — Bere na sebe, co u nás jest. — Vášně u nás bez nás povstávají. — Mluví, anaf řeč peří. Spatřili jsme, an touž hodinou nepřátelé naši jali se utíkat. — Chopil Záboj svůj mlat. — Vrahu, čemu ty naši krev piješ? — Kdo mně posloužíš, počestí jej otec můj. — Pravý peníz má býti též váhy. — Kdo tluče, tomu otevru. — Což dítky vidí od svých starost, leč dobré, leč zlé, i své děti potom vedou k témuž. Ký slovy i pění byl pohýbal vše vlasti.

§. 7.

Zájmena se užívá na místě jmen podstatných. Máme zájmena: a) osobní, b) přisvojovací, c) ukazovací, d) tázací, e) vztahná, f) obecná (na které se mluvící potahuje): já, ty, on, ona, ono, my, vy, oni, ony, ona, se (sebe); on, ona, ono; — můj, tvůj, svůj, náš, váš, jeho; její, jejich; — ten, ta, to, onen, ona, ono, týž, táž, též, (sám, sama, samo); — který? která? které? kteří? které? která? jenž; jež, kdo? co? či? — každý-á-é, žádný, někdo, něco, kdokoli, cokoli, všecek, kolik, tolik, několik.

§. 8.

Orel letí. Žák kreslí. My budeme pracovatí.
Bratr se musí učití. Můžeš si zvolití. Já jsem
chodil. Synové byli chválení. Čtyři byli. Můj bratr
jest druhý. To jsem já. Zahrada je naše. To není ona.
Kdo je to? Kristu sloužití královatí jest. Sestra jest
učitelkou. Já jsem tvor Boží. Buďte veselí. Žačka
je pilna.

Slova, jimiž výrok se nejobyčejněji vyjádřuje jsou:

1. Časoslova určitého i neurčitého tvaru (někdy s pomocným časoslovem),
2. podstatná jména,
3. přídavná jména,
- 4) číslovky:
  - a) základní,
  - β) řadové,
- 5) zájmena:
  - a) osobní,
  - β) přisvojovací,
  - γ) ukazovací,
  - δ) tázací.

U 2., 3., 4., 5. užívá se pomocného časoslova.

Úkol. Opište článek ... a podtrhněte podměty jednou, výroky ale dvakrát.

§. 9.

Časoslovo vyjádřuje buď zevnitřní aneb vnitřní činnost, a jest co výrok vedle podmětu nejdůležitější částí věty.

Některá časoslova vyjádřují působení č. činění: miluji, píši, volám; jiná zase trpění: milován jsem, volán bývám. Za tou příčinou zdá se nám býti podmět někdy činným, jindy zase trpným.

Časoslova jsou:

a) obsažná č. pojmoznačná, která značí činnost: psátí, jítí, volatí.

b) pomocná neb dobní: býti, dáti, chtítí, mítí, moci, museti, ráčítí, smítí, volití.

První, býti, slouží k označení času, ostatní pak k označení možnosti neb nutnosti, tedy k vyslovení způsobu.

Porovnávej: Čtu, četl jsem, budu čísti; smím čísti, mohu čísti, nechci nyní čísti, chci čísti, mám čísti, musím čísti; nech mne čísti.

Co se každým z nadepsaných pomocných časoslov vyjádří? Proneste každou svrchu uvedenou výpověď tak, aby se zachoval prvý smysl a pomocné časoslovo se vynechalo na př. Smím čísti? Dovolíš, abych četl? Mohu čísti? Nemáš nic proti tomu, abych četl? *)

Úkol. Vypište z článku .... časoslova a) pojmo značná, b) pomocná.

§. 10.

Jelen běží. Opatrný bdí. Pták letí. Bůh stvořil svět. Učitel chválí žáka. Dítka milují rodiče. Odpust nepříteli!

Slovesa, jako „běžeti, bdíti, letěti“, která nevyjadřují působení podmětu na předmět, slovou podmětňá (subjektivní), jiná zase, jako „stvořiti, chváliti, milovati, odpustiti“, ježto vyjadřují působení podmětu na předmět, slovou předmětňá (objektivní). Časoslova, jejichžto děj na podmět věty se vrací, slovou vracovací na př. koupá se, chléb se peče.

Pozn. Všecka časoslova česká lze pomoci se v jistém sestavení učiniti vracovacími.

Vůbec užíváme se, když chceme a) označiti buď vzájemné působení, b) stav (viz neosobná časoslova), aneb když udáváme, že jednání na jednajícího se vrací, aneb že podmět při větší činnosti své sám sebe předmětem činí, na př. scházají se; hněvá se; nasýtil se slov jeho.

Srovnej: hádati se o pravdu, a hádati, kdo vyhrál; tak též; učiti se, učiti někoho, děsiti se, děsiti někoho a t. d.

Neosobná časoslova vyslovují vůbec jen to, co se děje, beze všeho ohledu na podmět, od něhož děj pochází, na př. hřmí, prší, blýská se, zima je, mokro je. I osobních

*) Při čtení budiž věci té bedlivě všímáno.

užívá se neosobně, když nechceme a neb nemůžeme původce činu jmenovati, na př. v krémě se hrá; bijí čtyry hodiny.

Máme tedy časoslova: podmětňá, předmětňá, vracovací, neosobná.

Úkol. Vypište časoslova článku ... podle naznačeného pořádku v infinitivu.

§ 11.

Stará kůže smáhy v sobě nemá. Lesk zlata mnohého člověka zaslepi. Karel Čtvrtý je zván otcem vlasti naší. — a) Duch Svatý osvětil sv. apoštoly. Bezděčnými chrty řídko zajíce ušve. Spěšná práce nad výdolkem spláče. — b) Pod šupinou hledej jádro. Vody běží svobodně s hor. Jednej vždy s rozvahou. Pilný pracuje od rána do večera. — V patách za pýchou závisť kluše.

Zřídka sestává věta pouze z podmětu a výroku; nejvíce bývá některý z hlavních členův jinými vedlejšími členy určen č. rozšířen. Věta, která pouze hlavní členy obsahuje, slove holá věta, s vedlejšími členy pak rozvinutá.

Rozšíření věty může se státi vedlejšími částkami věty trojího druhu: přívlasky (viz příklady a), doplňky (b) a určením příslovkovým.

Sestává-li věta jen z jediného podmětu a výroku, buď již s vedlejšími částkami aneb bez nich, slove jednoduchá.

Úkol. Opište článek ..., správně, podtrhnouce přívlasky jednou, doplňky dvakrát a určením příslovkové třikrát.

§ 12.

Smutný člověk utěší se mezi svými. Milota měl proti králi Otakarovi starý hněv v svém srdci. Každý měj pěti o sebe. Všeliký duch chval Hospodina. Nazván jest člověk v písmě svět menší. Za svého národa čest nebraňte svých životů dáti. Mezi jiným střež se opítí. Učinil jsi zadosť svým povinností?

Pořádek, kterým části vět jedna za druhou stávají, slove slovosled. Stojí-li podmět na prvním místě, tedy před výrokem, jest slovosled přirozený, úmyslné odchýlení od přirozeného pořádku slov nazýváme slovosledem umělým, aneb zkrátka přestavením č. převratem. Jazyk náš užívá tu veliké svobody. Část věty, která místo podmětu na počátku věty stojí pronáší se výrokem na př. Taplem jarním počne se svět obnovovati. Bitému psu jenom hůl ukaž. Jidášovu nevěř políbení.

Pozn. Na počátku věty a po spojkách a, i, nesmějí státi:

1. kratší tvary zájmen osobních: mi, ti, mu, si *) atd. na př. mi se zdá;
2. jsem, jsi, je, jsme, jste, jsou z opsaných minulých časů na př. jsem pracoval.

Ze článku ... vypište věty mající slovosled umělý!

§. 13.

Dobré slovo dobrého místa nalezne. Dluh zlý duch. Zlatý orel všude doletí. Dělá z černého bílé. Přišel v tyto žirné vlasti přes tři řeky. Na dvě stě jich na smrt dali. Krok zemí všecku soudil. Beze mne nemůže býti. Dívčí ruka na nás k vládě slaba. Sam pod sebou větev utal. Volal nadarmo. Kých jsem spokojen!

V rozvinuté větě kromě zmíněných všecky skoro ostatní části řeči přicházejí, jako jsou: příslovce, předložky a mezi-slovce a t. d.

§. 14.

Správný člověk se stromu se neklátí jako plané hrušky. Malý pán — veliké domnění. Po lidských žlabech kalná voda teče. Osvíceným mužům jest úzek svět. Spokojený bývá šťasten. Sluší býti křesťanům pokornu. Jarní dnové bývají obyčejně krásní. Je sádlem

*) místo širších: mně, tobě, jemu, sobě.

mědvědím pomazán (nevrlý). Nynější doba mnohými vynálezy se honosí. — Král Václav, syn Otakarův, dceru Rudolfovu za manželku pojití měl. Zahálka čertův polštář. Matčin rozkaz má býti dítkám svatý.

Přídavné jméno vyjadřuje o podstatném nějakou vlastnost, a slouží k bližšímu určení jeho. Máme přídavná jména

- a) určitá, na *ý, a, é,*
- b) neurčitá, na *a, o,*
- c) na *í* pro všechny rody;
- d) na *ův, ova, ovo* pro mužský a na *in, ina, ino* pro ženský rod.

Pozn. *a, b, d* slouží obyčejně za výrok; *c* stává jen ve výroku.

§. 15.

Číslovky vyjadřují počet neb množství předmětů stejného druhu, a jsou určité aneb neurčité.

Číslovky určité jsou:

a) Základní (na otázku: kolik), udávající počet věcí: dvě ruce, pět prstů. Až do desíti jsou jednoduché, odtud pak složené aneb odvozené zároveň. (Kdy říkáme oba, obé, obě místo: dva, dvě, dvě?)

b) Řadové (na otázku kolikátý?) ukazující vedle počtu věcí i pořádek, v jakém za sebou přicházejí na př. Dětmar byl první biskup český. Šestý měsíc v roce jmenuje se „červen“.

První jsou: první, druhý, třetí, čtvrtý; ostatní tvoří se připojením *ý, á, é* k základním číslovkám: šest-ý, dvanáct-ý; pátý, devátý, desátý, dvacátý, třicátý, čtyřicátý (od staré formy pjat, devjat, desjat, dvacjat, třicjat, čtyřicjat).

Z řadových číslovek povstávají příslovky: předně, za druhé a t. d.

Neurčité číslovky jsou takové, jimiž počet předmětů neurčitě se udává, a náleží dle formy do oboru

1. jmen přídavných s určitým i neurčitým východem: každý, mnohý, všeliký — mnoho, málo, kolik, veškerý, všecken;
2. jmen podstatných a příslovcí: množství, síla, moc, hojnost.

Od předcházejících tvoří se:

a) Číslovky druhové: jeden, a, o; dvojí, trojí, čtverý; od paterý započato tvoří se od řadových vložním

er; všudy pak krátí se kmenová samohláska mimo jedenáctery až do devatenáctery.

b) Číslovky násobné, s koncovkami „násobný“, zřídka duchý a ještě řidčeji: ný, ná, né.

Až do pěti skládají se buď s číslovkami druhovými: dvojí, dvoj-duchý; aneb s 2. pádem číslovek základních: dvou-duchý; při ostatních jenom s 2. pádem číslovek základních: pěti-duchý atd.

c) Číslovky opěťovací se slovíčkem „krát“ a číslovkami základními, vyjma jednou, dvakrát, šestkrát atd.

Úkol. Vypište ze čl. .... všechny číslovky dle uvedeného rozdělení.

§. 16.

Předložky určují poměr dvou věcí aneb jich jednání; původně značí poměr prostorový, a sice buď místo nějakého předmětu aneb směr činnosti, řídíce pády; na př. Praha leží na Vltavě. Král táhl proti nepřítelům vlasti. (Více o tom v §. 60.)

§. 17.

Příslovky určují děj neb vlastnost dle prostoru, času, jakosti, příčiny a t. d.

Zde (na zemi) nedokonale Boha poznáváme. Sněžka jest velmi vysoký vrch. Měkce vychovanému tvrdé vyjítí bývá.

Bez Boha co dobře činiti nelze. Odprošovati a smířiti se ne na oko, ale opravdu. Krvavá rána se čmo se dělá aneb bodmo. — Kdo je všude, nikde není.

Příslovky: zde, tam, někde, onde, dole, nahoře a j. v. určují místo; nikdy, kdysi, dnes, zejtra a j. v. čas; velmi, sotva, tak, nad míru a j. v. stupeň; jednou, dvakrát, málo, mnoho a j. v. opakování i kolikost; ano, ne, ovšem, snad, nikoli, nejspíše a t. d. jakost (možnost, nutnost, skutečnost, jistotu); proč? k čemu? proto a j. v. příčinnost.

Pozn. 1. Slova, jimiž se ptáváme na místo, čas a t. d. (kde? kam? kdy? proč? a p.) slují příslovkami tázacími.

Úkol. Vypište z článku . . . příslovce dle naznačeného rozdělení.

§. 18.

Citoslovce, mezislovce jsou hlasy neb slova, kterými buď vyjadřujem jakési pohnutí myslí, buď napodobňujem jisté přirozené zvuky, na př. O! Br! Nuže povídej! Ahá! Pohřichu! Zdař Bůh! Bůh pomozí! Hop! —

§. 19.

S dobrými obcuj, a zlých se varuj. Karlova Týna Pražané druhdy úsilně dobývali, nyní ale valně navštěvují jej. Člověk mání, Bůh mění. Čím více má, tím více si přeje.

Kdo s koho, ten s toho. Od jiného téhož čekati, cos jiného učinil, mravní velí zákon.

Spojíme-li dvě neb více spřízněných vět, ze kterých každá svůj podmět a výrok má, v jeden celek, povstane věta složená.

Úkol. Opište z článku . . . všechny věty složené.

§. 20.

Laskavá odpověď odvracuje hněv, ale řeč zporná vzbuzuje prchlivost. Štěstí bezbožného podezřelé jest, a samo od sebe klesá. Hleď si chleba vydělati, sic ho musíš vyžebati. Pravda vždy ostává neproměnná, tak jako Bůh neproměnný jest.

V příkladech těchto jest každá věta o sobě srozumitelná, tedy samostatná a neodvislá; takové slují hlavní věty.

Úkol. Vypište hlavní věty článku . . .

§. 21.

Po smrti ničeho s sebou nevezmeš. Až umřeš, ničeho s sebou nevezmeš. — Pohanští mudrcové na vypátrání skrytých věcí vše dali. Pohanští mudrcové na to vše

A4

dali, aby skrytých věcí vypátrali. — Byl jsem ve věku poznání dobrého a zlého. Byl jsem v tom věku, ve kterém se lidskému rozumu rozdíl mezi dobrým a zlým ukazovati začíná. Není hoden slouti člověkem. Není hoden, aby sloul člověkem. Bez rozumu snadno blázniti. — Snadno blázniti, když rozumu není.

Někdy se jednotlivé částky věty rozšíří ve větu zvláštní (vedlejší); na ten způsob povstávají z jednoduchých vět složené. Některé vedlejší věty dají se opět v pouhé členy věty proměnit.

Úkol. Proměňte následující jednoduché věty v složené, (písemně) rozšířte slova tučnějšími písmenami psaná u větu vedlejší: Nestřídmy zdraví své podrývá. (Kdo —) Znáš Bůh své. (— které) Každý má činiti zadost své povinnosti. (— co) Po práci mile se odpočívá. (Když —) Blázen i hned ukazuje hněv svůj. (— že) Pochlebník jistě přítelem tvým není (Ten — jenž). Navštívili jsme muže v těžké nemoci a bídě postaveného. (— jenž) Před východem slunce zmizely hvězdy. (Než —) Práci a střídmosti prodlužujem si život. (Když —)

Cvičení u rozšiřování vět a naopak.

Vedlejší věta má platnost a význam oné části věty, z níž byla povstala, a není tedy samostatná, nýbrž odvislá od věty, z které se byla část věty vyňala; věta vedlejší jest tedy podřízená č. podřazená.

Úkol. Opište článek . . . čistě a podtrhněte věty vedlejší.

§. 22.

Nezoufej, ale doufej. I nám dal Bůh um a ramena, nech je tedy každý vynaloží. Právě a věrné přátelství pádu nezná, nikdy se nehýbe, nikdy se nemění, pevné a utvrzené jest, a to jen mezi dobrými lidmi může býti. — Komu se nelení, tomu se zelení. Kdo jiné učí, sám sebe učí. Nedbá, komu slunce svítí, na měsíček. Ten, kdo do pouť jímá otroky, sám je otrok.

§. 25.

Otec přichází. Přichází otec? Kýchby otec již přišel
Otče, přijď brzy! Jak velká jest moc Boží!

Hlavní věty mohou obsahovati: úsudek (u vypravování);
zvolání (to bývá obyčejně úsudek, důrazně pronesený), otázku,
přání a t. d. Viz znaménka. —

Úkol. Vypište z článku . . . . 10 vět úsudkových,
a mimo to i všechny jiné věty otázku, zvolání a t. d. obsa-
hující.

§. 26.

Šťastnou cestu! S Bohem! Ať žije! Sláva! Kde jsi zů-
stal přes noc? U strýce. U strýce? Odp. Ovšem. Mladí
ležáci, staří žebráci. Mnoho křiku, málo vlny. Dnes mně,
zejtra tobě.

Já bych to byl jinak vyvedl. Ať se vynasnažíš!

Začasté se vynechávají části věty, které se samy sebou
vyrozumívají, aneb v proudu řeči poznány bývají. Takto
povstávají věty elliptické. I celé věty mohou býti vyne-
chány (viz poslední dvě věty).

Úkol. Proměňte elliptické věty článku . . . v úplné.

§. 27.

a) Znáám, že jest duše poctivá. Proto že jsi viděl,
věříš. Kdo v hříších setrvává, je otrok.

b) Nestyď se vyznati pravdu. Zdráhá se (,) ke mně
přijítí. Dítě snaží se (,) rodičům radost působiti. Stvořil
Bůh zajíce, stvoří také trávu. Vítr opíraje se o plachty,
ku předu žene koráby.

Vedlejší věty mohou býti úplné (a) aneb zkrácené (b).
Zkráceným vedlejšíím větám chybí spojka, a někdy i podmět.

Úkol. Pozorujte tvary vět vedlejších v článku . . .

*) elipsis — vynechání.

§. 28.

Cicero se prohlásil, řka: „Nižádná tvých ctností není
hodnější podivení, jako milosrdenství“ (přímá řeč).
Cicero se prohlásil, že nižádná ctnost není hodnější, jako
milosrdenství (nepřímá řeč). Ježíš řekl: Co mne pokou-
šíte, pokrytci? Ježíš dí: Dejtež, co jest císařovo, císaři, a
co jest Božího, Bohu. Přísloví praví, že jest bázeň Boží po-
čátkem moudrosti.

Uvozovací č. dokládací věty jeví se buď co hlavní aneb
jako vedlejší. Opakujeme-li řeč zrovna tak, jak byla někdy
vyslovena, slove věta dokládací řečí přímou, jinak ne-
přímou. Nestojí-li věta dokládací za hlavní větou, jež
vlastně řeč oznamuje, má tu slovosled umělý místa. Užívání
znamének viz v příkladech.

Úkol. Ústní i písemní cvičení v přenášení řeči přímé
na nepřímou a naopak (na člancích čítacích).

§. 29.

a) Není-li to pravda jistá, že zde v světě není místa,
kdeby člověk skrýši měl, v níž by ho Bůh neviděl? (Kam.)

b) Kdo není tím, čím ho Bůh stvořil, není obyčejně
ničím.

c) Ctnost i pouta roztrhává, v ukrutníku plodí strach,
volnost otrokovi dává, krutost koří se jí v prach.

d) Pracuj každý s chutí usilovnou na národu roli
dědičné; cesty mohou býti rozličné, jenom vůli mějme
všickni rovnou.

e) Žiješ-li na světě nešťasten a nespokojen, nikomu viny
nedávej, než sobě; nebo základové pravého štěstí a spoko-
jenosti stejně jsou do srdce dáni, a na nich dále stavěti
jest jediné v tvé moci.

Často spojujeme více než dvě (jednoduché aneb složené)
věty v celek. Takové spojení slove mnohonásobná věta
č. souvětí, a jest buď podřadné, (a, b) buď souřadné (c,
d), aneb pod- a souřadné zároveň (e). (V čem liší se od
sebe?)

Úkol 1. Vyhledejte z vět uvedených souřadění a podřadění.

Úkol 2. Vypište všechna souvětí článku .... a pozorujte znaménka slohová.

Otázky k opakování nauky o větách vůbec.

1. V čem liší se věta jednoduchá a) od složené, a b) od stažené? 2. Čím liší se zkrácená věta od nezkrácené? 3. Co jest pod- a souřadění? 4. Co jest přímá a nepřímá řeč? 5. Co víme o tvaru vět dokládacích? 6. V čem se zakládá rozdíl mezi souvětím pod- a souřadným?

§. 30.

Každý odstavec sestává z vět (jednoduchých, složených a stažených) ježto si jsou obsahem více neb méně příbuzné. Věty obsahem sobě nejpříbuznější stávají vedle sebe a tvoří přestávku kterou v tisku tím vyznačujeme, že ji počínáme novou řádkou. Jednotlivé přestávky chýlí se zase k jedné společné myšlence, ježto obyčejně v nápisu bývá obsažena. Nápis musí býti co možná krátký, a sestává buď z jediného neb více slov, aneb z krátké věty na př. Fialinka. Chudá vdova. Odměna pilnosti atd.

K mnohým článkům lze i více nápisů nalézt.

Úkol. Hledejte k některým článkům čítanky přiměřené nápisy!

(Z článku „o přátelích a nepřítelích“.)

Kdo se činí tvým přítelem pěknou a ochotnou řečí, a skutky neukazuje toho, nevěř mu, a vystříhej se ho; neb není tvůj pravý přítel.

Toto souvětí sestává z následních vět:

1. Kdo — řečí, 2. a — toho, 3 nevěř mu, 4 a — ho, 5 neb — přítel:

1. jest vedlejší a sloučená věta, podřaděná větě 3., a souřaděná větě 2.; podmět „kdo“, přísudek „činí se“.

2. jest jednod. věta rozvinutá, podřaděná větě 3., souřaděná větě 1.; podm. (kdo) přísud. „neukazuje“.

3. jest hlavní rozvinutá věta, souřaděná větě 4. a s ní zároveň i 5. oběma podřaděné jsou věty 1. 2.; podmět (ty), přísudek „nevěř“.

II.

Jednoduchá věta zvlášť.

Skloňování části řeči.

§. 31.

A. Poměry věty vůbec.

1. Slunce vychází. Jablko jest okrouhlé. Obžerství jest nepravost. Louka je zelená. Modli se! Pracuje. 2. Vděčný jest pamětliv dobrodince svého. Vzpomíná na přítele. Orel hnízdí na vysokých skalách. Vlaštkovky se stěhují na podzim. 3. Zástup lidí hrnul se k městu. Nábožný člověk dochází lásky Boží. Člověk bez státu byl by divochem.

Některé části věty úzce k sobě přiléhají, jako výrok k podmětu, sloveso se svými určeními, a jméno se svými určeními. Takové jistých částí věty k sobě přiléhání nazýváme poměry vět, jichž třé rozeznáváme, a sice: poměr výrokový aneb základní, podmět a výrok (1), poměr příslovkový (a dverbiální), sloveso se slovy doplňovacími a určovacími (2), poměr přívlastkový (adnominální), podstatné jméno s přívlastky (3).

Úkol. Vypište poměry vět z článku . . . v pořádku 1, 2, 3

B. Poměry věty zvlášť.

a) Základní poměr.

§. 32.

Císař panuje. Bohatství není hřích. Bázlivý nemnoho spraví. Já se učím, ty hráš. Jeden hovoří, druhý mlčí.

žádný nejedná. Kristu sloužiti kralovati jest. Kdo se učí? A jest spojka, pro jest předložka. Píši. Jsem hladov. Běda! jest výraz bolesti.

Z příkladů zde uvedených vysvítá, že mimo slova v §. 4. vytknutá i všechny ostatní části řeči podmětem býti mohou.

Prach jsi a v prach se zase obrátíš. Držte jej. — Koní na vojnách nejvíce užívají. Sv. Řehoře bylo v družebnou neděli (sloveso). Rozednilo se. Blýskalo se také i hřmělo. — Z čista jasna uhodilo. Stýště se duši mé s životem mým. — Synům jeho též nešťastně se vedlo. S něhu napadlo, přibude bláto. —

Podmět nevždycky obzvláštním slovem se vynáší, nébrž velmi zhusta ve výroku ukryt jest. Věc tato sbíhá se:

1. Při zájmenech osobných, která se vypouštějí — 2. při předmětech všeobecných (lidí a j.), 3. při časosloveh bezosobných (co se zjevně v přírodě děje, hnutí myslí, stav a způsob snahy — přihlížení ku kolikosti a účastenství) —

Cvičení vypište.

§. 33.

Růže voní. Měsíc svítí. Slunce vyjde a bude svítiti. Noční tmou boj se uklidil. Učitel musí napomínati a trestati. Rybář hodil síť. Kůň jest silný. Stříbro jest kov. Bratr je vojákem. Jsem toho mínění (míním). Jest v neznázi. Bůh jest všude (přítomen). Buďme dobré mysli. Zámek jest ze železa. Žák musí poslouchati. Od krutosti nepřátel byla země velmi vyhubena. Nestřídmostí se člověk velmi zavádí. Nůž je můj. Karel je první. Bohu říci učiniti jest.

Předmět, o kterém něco vypoovídáme, myslíme si buď co činný, buď co trpný aneb co činný a trpný zároveň. (Viz příklady.) Výrok vyjadřuje buď činnost aneb stav podmětu.

Obyčejně bývá výrokem časoslovo určitého tvaru, t. j. přítomného, minulého aneb budoucího času, když se totiž jistá činnost má označiti; jinak bývají jím také jiné části

řeči, jako: podstatné, přídavné jméno, zájmeno, číslovka, ana i infinitiv, jež pomocnými časoslovy ku podmětu připojeny bývají.

Výrok (sloveso) srovnává se s podmětem v čísle a osobě (Podmět a výrok zvlášť, kde jest nesnadno rozeznati, udá vají se při čtení.)

Časování slovesa.

§. 34.

1. Formami slovesa vyjadřuje se:

- a) osoba a číslo,
- b) rod,
- c) čas,
- d) jakost děje,
- e) způsob.

2. a) osoba v češtině trojí jest, první, druhá, třetí; číslo dvojitě jednotné a množné;

- b) rod trojí jest; činný česám, střední česám se, trpný jsem česán;
- c) časy má čeština čtvery: přítomný, minulý, dávno minulý, budoucí, budoucně minulý (až přijdu);
- d) jakost děje hlavně čtverá jest:

α) děj jednodobý, jenž ku svému uskutečnění téměř jen punkt času vyžaduje, a jedva že začal, již skončen jest, bodnu, střelím, hodím; dá se znázornit bodem;

β) děj trvací, jenž k uskutečnění svému delší doby vyžaduje; k. př. nesu; abych mohl o sobě říci, že nesu, nepostačí k tomu abych věc jen do ruky vzal, a opět postavil, nýbrž abych po několik aspoň minut ji v ruce měl, a z jednoho místa na druhé dopravil; děj trvací znázorňuje čára —;

γ) děj pokračovací či opětovací, jestliže buď bez přestání buď v malých přestávkách děj jednodobý aneb trvací po sobě opáčíme; bodám, chytám, píchám; nosím, vodím, lítám. Děj opětovací složený z jednodobých znázorňují . . . . .; děj opětovací dějů trvacích — — — —;

δ) děj opakovací, jestli buď děj jednodobý buď trvací buď opětovací v delších lhůtách aťsi pravidelných aťsi neregulárních se opáčí; píchávám, čítávám; lítám.

vám; znázornění: (. . .) (. . .) (. . .); (—) (—)
(—); (— — —), (— — —), (— — —).

e) Způsobů rozeznává čeština tři; oznamovací (indicativ) volám, spojovací (conjunktiv) volal bych; rozkazovací (imperativ) volej.

Sem počítají se též ač neprávě:

α) neurčitý způsob (infinitiv) spáti;

β) supinum — spat;

γ) přičestí (participium):

1) minulého času činné, volal

2) „ „ „ trpné, nesen, bit;

δ) přechodníky:

přítomného času, nesa, házeje

minulého času volav.

§. 35.

Formy, které osobu a způsob označují, jmenujeme určitými; jsou to všechny 3 způsoby všech 3 časů; formy, které čas a způsob neoznačují, slují neurčitými; to jsou infinitiv, přičestí a přechodníky.

Formy se dále rozvrhují na formy jednoduché, t. j. jednoslovné, jako: viz, běžte, utíkatí, volav, bit atd. a formy opsané, které ze dvou i více slov se skládají, ku př. bědoval jsem, vracím se, byl jest oplakáván. Jednoduché formy jsou: oznamovací způsob přítomn. času činného, oznam. způsob budouc. času činného (jednoduchých sloves), rozkazovací způsob, infinitiv, supinum, obě přičestí, oba přechodníky. Opsané formy jsou: celý rod střední a trpný, minulý a dávnominulý čas činný, budoucí čas činný sloves vícedobých, a spojovací způsob.

§. 36.

Koncovky jednoduchých forem nazývají se též příponami neb znamkami času, způsobu atd.

a) Přípony osobu a číslo označující jsou:

1. osoba jedn. čísla *m* (jím), *u*, *i*;

2. osoba „ „ *si*, v jediném *j-si* zachovaná, všude jinde *š*; v rozkazov. způs. ani této není;

3. osoba jedn. čísla *ti* neb *t* v jediném *jes-ti* a *jes-t* zachovaná; jinak všude odpadá;

1. osoba mn. Číslo *mě, m*
 2. " " " " *te*
 2. " " " " *ou* neb *i*.
- b) Činný rod, oznamovací způsob, přítomný čas zvláštních známek nemají;
- c) Známkou rozkaz. způs. jest *i*, v 2. os. jednot. čísla bez osobní přípony. — Toto *i* zachovalo se zřejmě jen
- α) u otevřených kmenů první třídy, u 5. a 6. třídy, a proměnilo se tu, stojíc na konci slova, do souhlásky *j*; *pěj, dej, pij; miluj*. — Kdekolív v kmeni tomuto *i* bezprostředně předchází *a*, přehlasuje se do *e*; *znej, volej*; jen *krátí* má *hráj* i *hrej*. U kmenů 1. třídy na *i* píše se též na př. místo *pij, žij* atd. *pi, ži*.
- β) u všech imperativů, jež bez toho *i* těžko bylo by vyslovit, ježto by končily dvěma souhláskami, a u jich složenin. Jsou to nejvíce imperativy 2. třídy a imperativy jednoslabičné. *Klekni, poklekni; trhni, podtrhni*; (avšak zapomeň); *čti, přečti; rci; jmi, přijmi, ujmi; cti; mni, pomni; jdi pojdi*, (ale *přijď a pojď*).
- γ) pomohu má pomozí v pořekadle *Bůh pomozí*.
 V ostatních pádech odpadlo toto *i*, zanechavši po sobě jen změkčených souhlásek; a to
- t* do *t* *plet, vrat,*
d do *d* *veď, hoď; viděti a věděti má viz a věz,*
n do *n* *hyň,*
h do *z* *pomoci, pomoz,*
k do *c, č* *pec, peč,*
s a *z* *nemění se, nes, vez.*
- V množ. čísle se *i* zachovalo jen v případech při α uvedených; v případech β zaměnilo se do *ě* (e) *klekněme, rcete*; v ostatních zůstavilo též změkčenou souhlásku, *veďte, pomozte*, aneb zmizelo beze změny: *neste*.
- d) Přípona infinit. jest *ti*, neb po odsutí *i* pouhé *t*. Ostatní změny viz níže.
- e) Přípona supina jest *t*; v dvouslabičných supinech se kmenová samohláska dlouhá krátil: *spat*.
- f) Přítč. min. čas. čin. má za koncovku *l, la, lo*, množné číslo *li, ly, ly, la*.
- g) Přítč. min. čas. trpn. má *n, na, no*; otevřené kmeny první formy a slovesa druhé třídy mají *t, ta, to*.

h) Přechodník přít. času má při zavřených kmenech 1. třídy a u sloves 2. třídy *a* pro muž. rod, *ouc* pro žens. a střed., *ouce* pro množné čís.; jinak má *e*, *ic*, *ice*; viděti má *vida*.

i) Přípony přechod. min. času jsou *v* muž., *vši* žen. a střed., *vše* množ. číslo; zavřené kmeny první třídy k vůli libozvuku nepřijímají *v* muž. rodě *v*, a *ši* a *še* kladou bezprostředně na kmen; *čet*, *četši*, *četše*.

§. 37.

1. Ona část sloves, ku které koncovky právě vytčené se připínají, sluje kmenem *nes-u*, *nes-a*, *nes-l*, *nes-en*.

2. Mnohá slovesa koncovky své ku dvěma kmenům připínají; *milu-ju*, *milu-jíc*, *milu-j*; *milova-l*, *milova-ti*, *milova-v*. Odtud dělíme slovesa na *jedno-* a *dvoukmenná*. Kmen, od kterého přítom. čas se tvoří, sluje *přítomným* (*milu-je*); kmen, od kterého infinitiv se tvoří, sluje *infinitivným*. U sloves jednokmenných jest tedy kmen přítomný a infinitivný sobě roveň.

3. U sloves dvoukmenných tvoří se od přítomného kmene přítom. čas, rozkazovací způsob a přechodník času přítomn.; od infinitiv. kmene pak odvozuje se přídělník minul. čas. činné i trpné, přechodn. minulý, infinitiv a supinum.

§. 38.

1. Mnohé z těchto kmenů samy odvozeny jsou od kmenů ještě starších či původnějších, jinak též kořenů zvaných; tak infin. kmen *milova(ti)* od kmene *mil(ý)*; *blednou(ti)* od *bled-ý*; mnohé zas kmeny ovšem rovnají se kořenům, jako: *kvet-u*, *nes-u*.

2. Aniž jsou tyto odvozené kmeny *týmže* způsobem od kořenů odvozeny; tak *mil-ova-ti*, *bled-nou-ti*; *vol-i-ti*, *vol-a-ti*, *dovol-ova-ti*; *pad-u*, *pad-nou-ti*, *pád-i-ti*, *pad-a-ti*.

3. Dle rozmanitosti slabik, kterými z kořenů odvozují se kmeny *infinitivné*, rozpadají slovesa na šest tříd.

První třída obsahuje kmeny neodvozené; infinit. kmen roveň jest kořeni; *nes-l*; *pi-l* (infinitivy *nes-ti*, *pi-ti*).

Druhá třída odvozuje infinit. kmen slabikou *nu-* *hy-nu-l*.

Třetí třída má za odvozovací slabiku *ě* (*e*), *hled-ě-ti*, *sáz-e-ti*.